

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 10, Temmuz/July 2023, ss. 423-432.

Geliş Tarihi–Received Date: 03.02.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 17.06.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

 10.53718/gttad.1247104

 ENES FIRAT ÖNEL*

ÖZ

Hindistan'ın doğusunda, Burma'nın batısında yer alan kuzeyinde Tibet ve Assam, güneyinde körfez ile sınırlı Bengal; Maurya, Gupta, Pala ve Sena başta olmak üzere çok sayıda imparatorluk ve hanedanlığa ev sahipliği yaparken Hinduizm, Budizm, Brahmanizm, Cainizm gibi inanışlar için en önemli merkezlerden biri olmuştur. Birbirinden farklı siyasi teşekkül ve inanışlar çerçevesinde özgün bir kültür ve coğrafyayı bünyesinde barındıran Bengal'in İslâm dini ile ilk temasları, IX-X. yüzyıllarda Müslüman tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İki taraf arasındaki yaklaşık yüz yıllık bu ticari ilişki, Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi için meşru bir zemin hazırlamıştır. Müslüman tüccarların Bengal'in körfeze sınırı olan kısmında sahil kesiminde Bengal halkı ile olan ilk temasları süregelen yıllarda gittikçe artmış, bu durum iki tarafın birbirini yakından tanınması noktasında önem arz etmiştir. Ticaret faaliyetleri sebebiyle gelişen ikili ilişkiler karşılıklı güvenin tesisine ortam hazırlamıştır.

Gurlu Sultanı Muizeddin Muhammed'in Hindistan seferleri doğrultusunda Pencap Bölgesi'nin fethi ve idaresiyle görevlendirilen Kutbeddin Aybeg, Delhi'de hâkimiyetini tesis ederken Muhammed Bahtiyar Kalaç'ı da hizmetine almıştır. Türkmenlerin Kalaç boyuna mensup olan Muhammed Bahtiyar, her ne kadar Bengal halkı ve Müslüman tüccarlar arasındaki ilk etkileşim Bengal'in güney kısmında gerçekleşse de hedefi olarak gördüğü söz konusu bölge için sefer güzergâhı olarak kuzeybatı bölgesini tercih etmiştir. O, seferin başında hedef olarak Leknevtî'yi göstermesine rağmen ani bir manevra ile yönünü Sena Hanedanlığı'nın merkez şehri Nadia'ya çevirmiştir. Müslüman tüccarlar ile Bengal halkı arasındaki ticari ilişkiyi lehine kullanmak isteyen Muhammed Bahtiyar Kalaç, Sena Raca Laksmanasena'nın saray kapısına kadar tüccar kılığında gelmiş bu durum bölge halkı tarafından şüphe duyulmamasını sağlamıştır. Nitekim dönemin Sena racası Laksmanasena'yı hazırlıksız yakalayan, onun sarayına baskın yapmak suretiyle yenilgiye uğratan Muhammed Bahtiyar Kalaç hiçbir Türk komutanının erişemediği Bengal coğrafyasının ilk kez 1206 yılında Türk İslâm hâkimiyeti altına girmesini sağlamıştır.

Muhammed Bahtiyar Kalaç; Bengal'e hâkim olmasının ardından İslâmiyet'in kalıcı ve sistemli bir şekilde tesisi için hankâh, medrese ve cami başta olmak üzere bölgedeki ilk İslâm müesseselerini kurmuştur. Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'i fethi ve mimari eserlerin inşası pek çok Müslüman din adamının Bengal'e gelerek burada dinî faaliyetler yürütmesine vesile olmuş böylece müesseseleşmeye doğru gidilmiştir. Bengal'de Müslüman nüfusun artış göstermesi fetih neticesinde Türkistan coğrafyasından ve Kalaç boyundan kayda değer bir nüfusun bu bölgeye gelmesi Bengal'de Türk varlığının tesisi için de ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim günümüzde Hindistan ile Myanmar arasında kalan kuzeyde Tibet, güneyde körfez ile sınırları çevrelenen Bangladeş'te nüfusun çoğunluğunu Müslümanların teşkil etmesinde en önemli başarı Muhammed Bahtiyar Kalaç'a ait olup Delhi Türk Sultanlığı'nın iktidarı boyunca bu manadaki faaliyetler büyük bir gayretle devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asya, Hindistan, Bengal, Leknevtî, Muhammed Bahtiyar Kalaç, Kutbeddin Aybeg.

*Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Malatya/TÜRKİYE, E-Posta: enesfiratonel@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1662-0442.

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE MUHAMMAD BAKHTIYAR KHILJI IN BENGAL'S ENTRY INTO TURKISH ISLAMIC RULE

ABSTRACT

Bengal is in the east of India, and west of Burma, bounded by Tibet and Assam in the North and the gulf in the South; While hosting the Maurya, Gupta, Harsha, Pala and Sena Empires while home to numerous empires, dynasties and became one of the most important centers for religions such as Hinduism, Buddhism, Brahmanism, and Jainism. Bengal, which has a unique culture and geography within the framework of different political formations and beliefs, first contact of the region with the religion of Islam was realized by means of muslim traders in the IX.-X. century. This trade relationship between the two sides for nearly a century prepared a legitimate ground for the conquest of Muhammad Bahktiyar Khilji, which would occur in the future. The first contact of Muslim merchants with the people of Bengal in the coastal part of Bengal, which borders the gulf has gradually increased over the years. This situation was important in terms of getting to know each other closely. The bilateral relations developed due to trade activities have prepared the environment for the establishment of mutual trust, thus unwittingly provided the sociological environment necessary for the conquest of Bengal.

Kutbeddin Aybeg, who was assigned with the conquest and administration of the Punjab region in line with the Indian expeditions of the Ghurid Sultan Muizeddin Muhammad, while establishing his dominance in Delhi he took Muhammad Bahktiyar Khilji into his own service. Mohammad Bakhtiyar, who is a member of Khilji tribe of Turkmans, although the first interaction between the people of Bengal and Muslim traders took place in the southern part of Bengal, he preferred the northwest region as the expedition route for the region which he saw as his target. Although it looks like Lakhnauti as the target at the beginning of the expedition, with a sudden maneuver he turned his direction to Nadia, the central city of the Sena dynasty. Mohammad Bakhtiyar Khilji, who wants to use the commercial relationship between muslim merchants and the people of Bengal in his favor, the Raja of Senas came to the palace door of Lakshmanasena in the guise of a mercant and this situation ensured that the people of the region were not suspicious. As a matter of fact, Mohammad Bakhtiyar Khilji who caught Lakshmanasena who was Senas Raja of the time unprepared and defeated him by raiding his palace, he ensured that the Bengal geography which no Turkish commander could reach came under Turkish-Islamic domination for the first time in 1206.

After dominating Bengal, Mohammad Bakhtiyar Khilji established the first Islamic institutions in the region especially hankah, madrasah and mosque for the permanent and systematic establishment of Islam. Mohammad Bakhtiyar Khilji's conquest of Bengal and the construction of architectural monuments enabled many Muslim clergy to come to Bengal and carry out religious activities there thus went towards institutionalization. The conquest had a special importance for the establishment of the Turkish presence in Bengal. as a result of increase in the Muslim population in Bengal and the arrival of a significant population from the Turkestan geography and Khilji tribe to this region. As a matter of fact, Mohammad Bakhtiyar Khilji had the most important success that Muslims constitute most of the population in Bangladesh which is surrounded by Tibet in the north and the gulf in the south which is between India and Myanmar today and activities in this sense continued with great effort during the rule of the Delhi Turkish Sultanate.

Keywords: Asia, India, Bengal, Lakhnauti, Mohammad Bakhtiyar Khilji, Kutbeddin Aybeg.

GİRİŞ

Günümüzde batıda Hindistan, doğuda Myanmar, kuzeyde Tibet, güneyde kendi adının verildiği körfez ile sınırlandırılan Bengal, verimli topraklarına ek olarak stratejik konumundan dolayı pek çok inanç, din ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu bölgenin İslam öncesi dönemlerde farklı adlarla ifade edildiği görülmektedir. Nitekim bölgeye dair önemli bilgiler veren *Silsile-i Tevârih'te* Ruhmi¹, *Muruc-uz Zeheb'te* ise Rahma² şeklinde kaydedilmesi bu hususa dair bir örnek teşkil etmektedir.³ İslâm fetihleriyle birlikte bölge Bengal adıyla anılmaya başlarken yerli ve yabancı müellifler tarafından bu isimlendirme yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarihsel süreç boyunca adı ve coğrafi sınırları sıklıkla değişkenlik gösterse de İslam fetihlerinden sonra Bengal, istikrarlı bir şekilde Güney Asya'nın kültür ve medeniyet haritasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Aryan göçlerine müteakiben Bengal'de kronolojik olarak hâkimiyet tesis eden Maurya, Gupta, Pala, Sena gibi krallıklar bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bölgede hüküm süren devletlerin siyasi ve kültürel gelişimi incelendiğinde her iktidarın birbirinin mirası üzerine inşa edildiği dikkati çekmektedir. Dolayısıyla böyle bir yönetim anlayışı Bengal'in zaman içinde

¹ Bu çalışmada söz konusu eserin Elliot Dowson tarafından yayınlanan kısaltılmış versiyonu kullanılmıştır. Bkz. Elliot Dowson, *The History of India I*, London 1867, s. 5.

² Mesûdî, *Muruc Ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, İng. çev. A. Spenger, Harisson and Co., London 1841, s. 391 vd.

³ M. Yousuf Siddique, "The Diffusion of Islam in Bengal and The Articulation of a New Order", *Journal of The Research Society of Pakistan*, Vol. XLV/2, 2008, s. 3.

büyük bir kültür ve medeniyet merkezine dönüşmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Bengal'in Türk İslâm idaresi altına girdiği döneme kadar büyük kitlelerle temsil edilen Hinduizm, Brahmanizm, Budizm, Cainizm gibi inanışlar da bölgenin dinî coğrafyasının şekillenmesinde büyük önem teşkil etmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Hindistan bir kısım Türk boylarının ilgi odağı haline gelirken Bengal de tabii olarak bu durumdan etkilenmiştir. Hindistan topraklarına yönelen her Türk komutanı, kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda sistematik bir şekilde bölgeye doğru ilerlemiştir. Bu sürecin ilk halkasını teşkil eden Gazneli Mahmud'un Hindistan seferleri, Müslüman Türkler için bir keşif seferi mahiyeti arz ederken Gurlu⁴ hükümdarı Muizzeddin Muhammed'in seferleri Hindistan'da Türk İslâm varlığının kalıcı olması için atılan önemli bir adımdır. Söz konusu bölgede istikrarlı bir şekilde ilerleyen Gurlu Gıyaseddin Muhammed, Garcistan'ın tamamına hâkim olduktan sonra Tekinabad, Cerum ve Gazne gibi Germisir'in önemli şehirlerini ele geçirerek buraların idaresini de kardeşi Muizzeddin Muhammed'e bırakmıştır.⁵

Muizzeddin Muhammed, bölgeye melik olarak atandıktan sonra bir yandan halkın refah düzeyini yükseltmek için gayret sarf ederken öte yandan yetmiş yıl evvel Gazneli Mahmud'un yaptığı gibi Hindistan içlerine doğru keşif seferleri başlatmıştır.⁶ Elbette ki onun Hindistan'a yönelik bu siyasetinde kuzeydeki Harezmşahlar Devleti'nin günden güne güçlenmesi etkili olmuştur. Zira kuzey sınırlarında karşı karşıya kaldığı tehditler Gurlu iktidarının yönünün güneye çevrilmesine sebep olmuştur.⁷

Muizzeddin Muhammed'in Hint fetihlerinden ilki 1175'te gerçekleşmiş olup bu sefer, Multan'ı ellerinde tutan Karmatiler'e yöneliktir.⁸ Bölgeye dair siyaseti belirleyen bir diğer önemli sefer de 1192'de Tarain'de vuku bulmuştur. Muizzeddin Muhammed'in Hindistan'daki iktidarı bakımından adeta bir dönüm noktası olan Tarain seferi, Çavhan Racası Pithora'nın liderliğindeki Hindu ordusuna karşı kazanılan ilk savaştı. Bu savaşla Multan, Uçç, Gücerat ve Lahor gibi Hindistan'ın batıya doğru açılan kapısını teşkil eden önemli şehirler Gurlu hâkimiyetine geçmiştir. 1192 Tarain zaferinden sonra özellikle Kuzey Hindistan'ın Gurlu idaresi altına girmesi, Muizzeddin Muhammed'in Hindistan'da tesis edeceği hâkimiyetin başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bölgedeki fetihlerini devam ettiren Muizzeddin Muhammed; Ecmir'in zaptını müteakiben sultanlığın merkezi olan Gazne'ye dönmüş, Kutbeddin Aybeg'i bölgedeki faaliyetleri sürdürmek üzere Kuhram ve Samana valiliğine atamıştır.⁹ Sultan Muizzeddin Muhammed'in Hindistan politikasında azami ölçüde Türk memluklerinden istifade ederek bölgede yeni bir yönetim algısı geliştirmesinin neticeleri ileride kurulacak olan Türk İslâm devletleri için son derece önemli olmuştur.

Gurlu hükümdarı Muizzeddin Muhammed'in 15 Mart 1206'da vefat etmesini¹⁰ müteakip onun Hindistan'daki mirası, yetiştirdiği Türk memlukler arasında paylaşılmıştır. Bu bağlamda Taceddin Yıldız Gazne ve çevresinde, Nasreddin Kabaca Sind'de, Kutbeddin Aybeg ise Delhi ve çevresinde hâkimiyetini tesis etmiştir.¹¹ Tabii olarak gelişen bu taksimatın neticesinde Taceddin Yıldız ve Nasreddin Kabaca Hindistan'ın batısında hüküm sürerken Kutbeddin Aybeg, Pencab bölgesine doğru yayılarak doğuya doğru ulaşabilmenin kapılarını aralamıştır.

Türkistan menşeli Kutbeddin Aybeg, küçük yaşta gördüğü okçuluk ve süvari eğitimleri neticesinde askerî anlamda hayli yetkin bir hale gelirken kısa sürede Muizzeddin Muhammed'in en gözde melikleri arasına girmeyi başarmıştır.¹² 1192 Tarain zaferini müteakip nâibliğe kadar yükselen Kutbeddin Aybeg, kısa bir süre sonra

⁴ Gurlu Devleti'nin sınırları bugünkü Afganistan toprakları içerisinde eyer almakta olup batıda Herat, kuzeyde Garcistan, güneyde Germisir ve Nimruz, doğuda ise Kabil ve Kandahar'ı kapsamaktadır. Bkz. M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, çev. T. Say, Tercüman Yayınları, İstanbul 1949, s. 94.

⁵ İhtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 209.; İbn'ül-Esir ise Muizzeddin Muhammed'in Gazne şehrini bizzat ele geçirdiğine değinmektedir. Gurlu iki kardeş Gıyaseddin ve Muizzeddin Muhammed'in ikili bir yönetim sergiledikleri bilinmektedir. İdari anlamda Gıyaseddin, askerî anlamda Muizzeddin ön plandadır. Gazne şehrinin Muizzeddin'e ağabeyi tarafından mı verildiği yoksa bizzat kendisinin şehri alarak mı burada hâkim olduğu önem arz etmektedir. İbn'ül-Esir, Gıyaseddin'in bir ordu eşliğinde kardeşi Muizzeddin'i Gazne üzerine gönderdiğine değinirken, Cüzcânî ise "Oğuzlar'ın Gazne'de mağlup edildiği haberi geri dönen Gıyaseddin'e ulaştı." bilgisinden yola çıkarak Gıyaseddin Muhammed'in savaşın belli bir bölümünde savaş alanından ayrıldığı çıkarımını yapmamızı sağlar. Ancak her ne kadar ihtilafli bir durum söz konusu olsa da askerî anlamda Gazne'nin fethi sırasında Muizzeddin'in faal olarak savaşta bulunması onun askerî yönünü, Gıyaseddin'in ise savaş alanını kardeşine bırakarak zafer sonrası bu bölgeyi de aynı şekilde kardeşine teslim etmesi, idari anlamda ön plana çıktıklarının birer göstergesidir. Geniş bilgi için bkz. İbn'ül-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih XI*, çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 147; Minhâceddin Osman b. Muhammed El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri I*, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi 1970, s. 377.

⁶ Vural Öntürk, "Gurlu Sultanı Muizzeddin Muhammed B. Bahâeddin Sâm'ın Hindistan Seferleri", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, 2020, s. 125.

⁷ Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Asam Yayınları, Ankara 2000, s. 68; F. Grenard, *Babur*, çev. O. Yüksel, MEB Yayinevi, İstanbul 1971, s. 130.

⁸ Cüzcânî, *age*, s. 449; Durak, *age*, s. 61.

⁹ Ahmet, *age*, s. 102.

¹⁰ Durak, *age*, s. 69.

¹¹ Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, Archibald Constable and Company, s. 294; Ahmet, *age*, s. 121.

¹² Enver Konuğu, "Kutbüddin Aybeg", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 231.

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

yüzlere yıldır bölgede kurulan büyük imparatorluklara başkentlik yapmış olan Delhi'yi 1193'te fethederek Gurlu İmparatorluğu'nda büyük bir başarıya imza atmıştır.¹³

Kutbeddin Aybeg, Delhi'nin fethinin ardından Ecmir, Gücerat, Gvalyor gibi bölgenin önemli şehirleri de birbiri ardında ele geçirilirken bahse konu bu şehirler kuzey ve batı doğrultusunda adeta bir tampon bölge olmuştur. İlerleyen dönemlerde Hindistan'ın diğer bölgelerine yapılacak olan fetihler bakımından Delhi'nin ele geçirilmesi bölgedeki yeni hâkim güç olma noktasında bir dönüm noktasıdır. Bununla birlikte Kutbeddin Aybeg'in Muhammed Bahtiyar Kalaç'a verdiği icazet de Bengal'in Türk İslâm idaresi altına girmesinde son derece önemlidir.

Muhammed Bahtiyar Kalaç; Gur bölgesinde yaşayan Kalaçlara mensup olup¹⁴ tez canlı, girişken, cesur ve zeki kişiliğiyle¹⁵ kısa sürede Hindistan'ın önemli fatihleri arasında yer alacaktır. Muhammed Bahtiyar Kalaç, Gazne meclisi ve Delhi'den fiziksel olarak dikkat çekici bir görünüşü olmaması sebebiyle geri çevrilmesine rağmen Bedaun yöneticisi Sipahsalar Hazbaruddin Hasan-ı Edib onu himayesine alarak makul bir maaş bağlamıştır.¹⁶ Siyasi anlamda ilk tecrübesini ise amcası Muhammed Mahmud'dan kendisine kalan Kaştmandi tımarında edinmiştir.¹⁷ Kaştmandi tımarına sahip olduktan sonra çevreye yaptığı akınlar sayesinde maiyetindekilere büyük kazançlar sağlayan Muhammed Bahtiyar Kalaç, günden güne hem ününü hem de nüfuzunu artırmıştır.¹⁸ Gazne ve Delhi meclislerinden istediği ilgiyi göremeyen Muhammed Bahtiyar Kalaç; Ganj Nehri'nin ötesinde Duab'da Oudh tımarının sahibi olan Melik Husameddin Ağilbek'in yanına gelmiş, gösterdiği başarılarından ötürü kendisine Bagvat ve Bhuili¹⁹ tımarları verilmiştir.²⁰ Melik Husameddin Ağilbek'in yanında Oudh sipahsaları olarak görev yapan Muhammed Bahtiyar Kalaç, devamlı bir şekilde bu bölgeden Bihar²¹ ve Munir bölgelerine akınlar düzenlemiştir.²² O halde Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın elde ettiği Bagvat ve Bhuili tımarlarının onun Bihar ve Munir bölgelerine yapacağı akınlarda birer üs görevi gördükleri söylenebilir. Bihar'a düzenlediği başarılı akınların ardından Delhi'ye gelerek Kutbeddin Aybeg'in huzuruna çıkan Muhammed Bahtiyar Kalaç, burada memluk menşeli olmaması sebebiyle muhalif fikirlerle karşılaşsa da²³ kendisine Bihar ve Bengal'in kapılarını aralayacak olan meşruiyet yetkisinin verilmesiyle Delhi'den ayrılmıştır.²⁴

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın meşruiyetini Kutbeddin Aybeg'ten alması dikkat çekicidir. Öyle ki bu ziyaretin gerçekleştiği 1202 yılında Muizzeddin Muhammed henüz hayattaydı. Muhammed Bahtiyar Kalaç ise hem Taceddin Yıldız tarafından Gazne sarayından kovulması hem de Kutbeddin Aybeg tarafından Delhi'den gönderilmesine rağmen o, bağlılığını bildirmek için tekrar Delhi'ye gelerek Kutbeddin Aybeg'in huzuruna çıkmıştır. Bu noktada şu soru akıllara gelmektedir: Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Delhi ziyareti, muhtemelen hedef olarak gördüğü Bihar ve ötesi Bengal seferleri için nabız yoklamak hatta Ağilbek'ten daha nüfuz sahibi bir melikin desteğini almak için gerçekleşmiş olabilir miydi? Zira Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Delhi ziyareti ve Bihar'a düzenlediği akınlardan sonra gerek Kalaç kabileleri gerekse diğer Türk boyları arasında itibarı artmış; Gazne, Gur, Horasan'ın birçok yerlisi Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın adalet ve cesaretine güvenerek onun

¹³ Salim Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 692.

¹⁴ Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Tarihte Türk-Hint İlişkiler Sempozyumu 2002*, Ankara 2006, s. 63 vd.

¹⁵ Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî I*, İng. çev. B. De, The Baptist Mission Press, Calcutta 1927, s. 49; Cüzcânî, *age*, s. 548.

¹⁶ Cüzcânî, *age*, s. 549; Ahmet, *age*, s. 129; Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Gazne ordusundan kovulması üzerine İsemi duyduklarını aktarmaktadır. Ona göre; Muizzeddin Muhammed, Hindistan seferlerinin ardından Gazne'ye döndüğünde ordunun sayılmasını emretmiş, bu görev için Taceddin Yıldız'ı görevlendirmiştir. Ancak sebebini belirtmediği bir şekilde Muhammed Bahtiyar Kalaç bu sayıma yetişmemiş veya yetişmemiş bu durum Taceddin Yıldız'a aktarıldığında ise Yıldız, Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın ordudan atılmasını istemiştir. Bkz. İsemi, *Fütuhu's Salâtin or Şâh Nâmah-ı Hind of Isâmî I*, İng. çev. Agha Mahdi Husain, Asia Publishing House, London 1969, s. 176 vd.

¹⁷ Ali Nagauri tarafından Kaştmandi tımarına layık görülen Muhammed Mahmud vefat ettiğinde söz konusu tımar, yeğeni Muhammed Bahtiyar Kalaç'a kalmıştır. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 549.

¹⁸ Cönce, *age*, s. 694.

¹⁹ Bagvat ve Bhuili isimleri kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmaktadır. Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî* adlı eserinde bu iki tımarı "Kampilah" ve "Patiali" olarak adlandırmaktadır. Bkz. Nizâmeddin Ahmed, *age*, s. 49; ancak söz konusu iki tımarında bugünkü Bangladeş'in Kuzeybatısında Mirzapur bölgesinde olma ihtimali yüksektir ve telaffuz açısından Cüzcânî tarafından aktarılan "Bhagwat" ve "Bhuili" terimleri sıklıkla kullanılmaktadır.

²⁰ Cüzcânî, *age*, s. 549-550.

²¹ Bihar, muhtemelen bölgenin yerel dilindeki "Wihara" kelimesinden Farsçaya türetilerek üniversite anlamına gelmekle beraber o dönem için çok büyük bir eğitim merkezi idi. Ahmet, *age*, s. 130; Ahmed, *age*, s. 50.

²² Cüzcânî'ye göre; Kutbeddin Aybeg zamanında Muhammed Bahtiyar Kalaç doğuya giderek Husameddin Ağilbek'in huzuruna çıkmış ve elde ettiği tımarlardan sonra Bihar'ı almıştır. Bu bilgiler harita ve kronolojik olarak okunduğunda Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın, Melik Husameddin Ağilbek'in hâkim olduğu Oudh bölgesinde sipahsalar olma ihtimalini kuvvetlendiren bir etkidir. Öyle ki Edward Thomas da eserinde Muhammed Bahtiyar Kalaç'ı Milâdî 1202-1203 yıllarında Oudh sipahsaları olarak Nadia bölgesine sefer düzenlediğini aktarmaktadır. Edward Thomas'ın aktardığı bilginin sağlanması Cüzcânî'nin aktardığı bilgiler ışığında örtüşür görünmektedir. Bahsedilen husus üzerine daha geniş bir inceleme için bkz. Cüzcânî, *age*, s. 516-517 ve 550; Edward Thomas, *The Chronicles or The Pathan Kings of Dehli*, London 1871, s. 110.

²³ Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın memluk menşeli olmamasından dolayı ona muhalif olan kesim, Kutbeddin Aybeg huzurunda Muhammed Bahtiyar Kalaç'ı bir fil ile güreşmeye mecbur bıraktıkları yönünde bir hikâye anlatılmaktadır. Söz konusu olay üzerine daha geniş bilgi için bkz. G. Husain Salim, *Riyâzu's-Salâtin*, İdarah-ı Adabiyat-ı Delli, Delhi 2009, s. 61.

²⁴ Cüzcânî, *age*, s. 551; Ahmed, *age*, s. 50.

himâyesi altına girmişlerdir.²⁵ Onun başarılı politikası neticesinde himayesine giren ahali ile birlikte ordusuna katılan asker sayısında da büyük artış yaşanmıştır.

IX. yüzyılda Budist Pala Hanedanı tarafından hâkim olunan Bihar, bölgenin en köklü bilim merkezlerinden biri olduğu gibi sahip olduğu zenginlikleriyle de öne çıkan şehirlerdendi. Düşman saldırılarına karşı önemli savunma tedbirleri ile korunak altına alınan bu şehri Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın iki subayı Ferganalı Nizâmeddin ve Şemseddin²⁶ kardeşler fethetmeyi başarmıştır.²⁷ Bu arada Budizm'in önemli tapınaklarına ev sahipliği yapan Udandapur Kalesinin fethi de Muhammed Bahtiyar Kalaç için zor ancak siyasi istikbali bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim söz konusu bu önemli merkezlerin fethi Muhammed Bahtiyar Kalaç'a bütün Bengal bölgesinin kapılarını aralamıştır.²⁸

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bihar'ı fethi, yalnızca Türk İslâm dünyasında değil Hindular arasında da geniş yankı uyandırmıştır. Öyle ki fetih haberi Leknevî (Gaur) halkına ulaştığında bölgedeki Brahmanlar ve münecimler Sena racası Laksmanasena'ya giderek Türklerin Bihar'ı ele geçirdiğini, yakın bir zamanda Leknevî'yi de istilâ edeceklerini bildirerek endişelerini dile getirmişlerdi.²⁹ Ayrıca birtakım fizikî özellikler belirttiklerinde Raca, bu özelliklerin Bihar'ı fetheden Türk komutanında bulunup bulunmadığının belirlenmesini istemiştir. Nitekim fizikî özelliklerin doğruluğu teyit edilince kendisi sarayını terk etmese de pek çok münecim ve Brahman ülkeden kaçarak Kamrud ve Cagarnat gibi daha uzak şehirlere göç etmişlerdir.³⁰ Dolayısıyla Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bihar'ı fethi, şehirde ciddi endişeye yol açmış olabilir.

Yerel yönetici ve din adamlarının tahmin ettikleri üzere Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bihar'dan sonraki hedefi Bengal olup bahse konu bu şehrin fethi son derece önemliydi. Gazneli Mahmud da dâhil olmak üzere şimdiye kadar hiçbir İslam ordusu tarafından fethedilememiş olan bu şehre girmek, onun açısından elzemdi.³¹ Arap tüccarlar ile Çittagong limanı başta olmak üzere Bengal halkının ticari ilişkiler yürütmesi de bölgenin ele geçirilmesinde bir başka etken olarak görülebilir. Ancak tüm bu sebeplerin ötesinde Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Leknevî fethi; İslâmiyet'i yaymak ve bu bölgede Türk İslâm hâkimiyetini tesis etmek için yapıldığı hem fetih güzergâhından hem de fetih sonrası hankâh, medrese vb. imarların inşa edilmesinden anlaşılmaktadır.

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'i fethi öncesinde özellikle bölge halkının dinî yapısı, gerçekleştirilecek olan fethin zemin hazırlamıştır. Bengal'de İslâm fethine kadar gelen tarihsel süreçte özellikle Pala ve Sena hanedanlıkları yerli halkın hem dinî hem de sosyo-kültürel yapıları üzerinde etkin rol oynamıştır. Pala Hanedanlığı (VIII-XII. yy) Bengal'in zengin ve yerli Budist geleneğine sahipti. Ancak Budist Palalardan sonra Bengal'e hâkim olan Senalar, Brahmanizm'e mensup oldukları için yerli ahali tarafından kabul görmemişlerdi.³² Bengal halkı tarafından Sena Hanedanlığı ve mensup oldukları dinin kabul görmemesinin altında yatan sebep muhtemeldir ki Brahmanizm'in katı sosyal sınıf kurallarıdır. Bu arada Brahmanik Sena Hanedanlığı'nın hâkimiyeti altındaki ahaliye zulmetmesi de onlara karşı tepkinin doğmasına yol açmıştı. Zira bu zulmün sonucu olarak Bengal'in yerlisi âlim ve sanatkarlar, yazmış oldukları eserlerini de beraberlerinde götürmek suretiyle Bengal'den ayrılmışlardır. Nitekim Abdullah El-Hasan'a göre erken dönem Bengali'ne ait el yazmalarının Nepal'de bulunmasının sebebi de bundan kaynaklanmaktadır.³³ Dolayısıyla bahse konu dönemde Bengal'de böyle bir ortamın varlığı Brahmanizm ile kıyaslanamayacak kadar hoşgörülü, eşitlikçi bir felsefeye sahip olan İslâm dininin Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi ile yayılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Brahman Sena halkının Bengal'den ayrılmasından bir yıl sonra Muhammed Bahtiyar Kalaç hazırladığı ordu eşliğinde Leknevî'ye doğru hareket etmiş, oradan da ani bir manevra ile Nadia şehrine yönelmiştir. Muhammed Bahtiyar Kalaç yalnızca on sekiz atlı ile Nadia şehrinin kapısına dayanmış, kayda değer bir direniş

²⁵ Khondkar Fuzli Rubee, *The Origin of The Muslims of Bengal*, Thacker Spink and Co., Calcutta 1895, s. 6-7.

²⁶ Cüzcânî, Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın subayı Şemseddin ile 1243 yılında tanıştığını belirtirken İngilizce'ye neşreden Raverty, Şemseddin'in Cüzcânî'yi keşfettiğini belirtmektedir. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 552.

²⁷ Ahmet, *age*, s. 130.

²⁸ Azmi Özcan, "Muhammed Bahtiyâr Halacı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 505.

²⁹ Hindu topraklarını fethedecek hükümdarın ayaktaiken ellerini yana saldıgında el parmakları diz kapaklarına kadar ulaşacak bir fiziki yapıya sahip olduğu rivayetine inanılmaktadır. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 556.

³⁰ Nizâmeddin Ahmed, *age*, s. 51; Cüzcânî, Brahman ve kaçan halkın gittikleri yer konusunda Raverty'nin çevirisine göre Sankanat'ı işaret etmektedir. Ayrıca Raverty söz konusu bölgenin doğu Bang'da bulunma ihtimalinin yüksek olduğuna değinmektedir. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 557.

³¹ Muslin olarak bilinen iyi bir tür ipek kumaşın Leknevî'de yetişmesi, Sena Hanedanlığı'ndan miras kalan maddi zenginlik, bunların haricindeki doğal zenginlikler Leknevî'yi İslam komutanları nazarında ilgi alanı haline getirmiş olabilir. Bkz. Siddique, *age*, s. 3; Bengal bölgesini ziyaret eden XIV. yüzyıl seyyahlarından İbn Battuta bölgeyi pirinci bol, geniş bir ülke olarak nitelendirirken Horasanlıların Bengal için "Bir cehennem ki nimet dolu içi" şeklinde Bengal'in zenginliklerini betimleyen cümleler kurduklarını aktarmaktadır. Dolayısıyla Bengal'i Muhammed Bahtiyar Kalaç nazarında çekici kılan unsurlardan biri de bu zenginlik görülebilir. Geniş bilgi için bkz. İbn Battuta, *Tuhfetü'n- Nuzâr fî Garâibi'l- Emsâr ve Acâibi'l- Eşfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 594.

³² M. Yousuf Siddique, "Advent of Islam in Bengal: An Epigraphic Approach", *International Proceedings of Economics Development and Research*, C. 48/6, 2012, s. 26.

³³ Abdullah Al-Hasan, "Spread of Islam in Pre-Mughal Bengal", *Intellectual Discourse*, C. 2/1, 1994, s. 52.

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

ile karşılaşmadan Raca Laksmanasena'nın saray kapısına kadar ulaşabilmiştir. Bu noktada Nadia halkının Muhammed Bahtiyar Kalaç'a direnmemesi dikkat çekicidir. Budist Pala Hanedanlığı'nın bakiyeleri üzerinde tesis edilen Brahman Senaların halk tarafından benimsenmediği yukarıda ifade edilmişti. Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın direnişle karşılaşmaması, süregelen Müslüman tüccarlar ve yerli halk arasındaki ticari ilişkilere dayandırılabilir. Öte yandan Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Raca Laksmanasena'nın sarayına kadar tüccar kılığında girdiği ve saray önünde kılıçlarına büründükleri de bir başka husustur. Cüzcânî, eserinde yerli halkın Muhammed Bahtiyar Kalaç ve ordusunu ticari maksatlı gelen sıradan Müslüman tüccar kabilelerinden biri zannetmiş olabileceği üzerinde durmaktadır.³⁴

Muhammed Bahtiyar Kalaç ve ordusu sarayın önüne kadar geldiğinde Raca Laksmanasena hazırlıksız yakalanmış, sarayın arka kapısından kaçarak bir tekne yardımıyla uzaklaşmıştır.³⁵ Böylece başkent Nadia, ilk kez Türk İslâm yönetimi altına girmiştir. Raca Laksmanasena'nın kaçmasıyla sekiz yıllık hâkimiyeti boyunca elde ettiği sayısız hazine, ganimet olarak elde edilirken Güney Asya coğrafyasında Orta Çağ süresince mühim bir savaş teçhizatı olarak kullanılan çok sayıda fil de İslâm ordusunun eline geçmiştir. Muhammed Bahtiyar Kalaç; elde ettiği ganimetlerin en nadide ve değerli olanlarını Kutbeddin Aybeg'e göndermiş, ayrıca kendisine başkent olarak Sena Hanedanlığı'nın merkezi Nadia yerine Leknevî'yi tercih etmiştir.³⁶

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fetih politikası ve Bengal'de İslâm'ı yaymak için seçtiği bölge önemlidir. Zira o, Bengal deltası olarak da bilinen Bengal halkının Müslüman tüccarlar ile ilk kez iletişim kurduğu sahil kısmından ziyade kuzeyde Pandua, Nadia, Gaur, Racmahal bölgesini seçmiştir. Sir Jadunath Sarkar'a göre Racmahal bölgesinde yer alan Teliagarhi dar bir geçit olması sebebiyle batıdan Bengal'e doğru yapılacak saldırılarda kritik bir savunma noktasıdır. Bu bölge, Bengal'den Tirhut boyunca Kuzey Hindistan'a doğru ilerlemek için veya tam tersi bir şekilde Bengal'e ilerlemek için nispeten kolay bir rotaydı. Tirhut bölgesi için kullanılan "Bengal'in kapısı" (Dârbanga)³⁷ tanımı göz önünde bulundurulduğunda Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fetih için bu güzergâhı seçme sebebi anlaşılabilir bir hal almaktadır.

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın, daha önce hiçbir Türk yöneticisi tarafından fethedilemeyen Bengal'e ulaşmasında kuşkusuz dinî bir gaye de bulunmaktaydı. Nitekim fetih sonrasında inşa edilen hankâh, medrese, câmi gibi İslâmiyet'in Bengal'de yayılmasına ortam sağlayacak mimari eserler bu görüşü desteklemektedir.³⁸ Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal seferinde özellikle merkez şehirlerin bulunduğu bölgenin hedef olarak seçildiği dikkat çekmektedir. Nadia, Gaur, Pandua ve Racmahal gibi merkez şehirlerin Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın sefer güzergâhı olması,³⁹ ayrıca Bengal deltasının liman bölgelerine kadar ilerlememesi onun idari anlamda bu konuya dikkat ettiğini göstermektedir. Keza söz konusu bölgede özellikle Pandua, Divkot ve Bardhankot'da medreseler inşa edilirken yine aynı şekilde Bengal'de inşa edilen hankâhların da Pandua, Nadia ve Gaur bölgesinde yoğunluk göstermesi; İslâmiyet'in ilk etapta fethedilen bölgede sistemli bir şekilde yayılması ardından Bengal deltasına doğru genişletilmesi amacı taşıdığı bir göstergesidir.⁴⁰

Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'i fethinin ardından inşa edilen mimari eserler haricinde yoğun bir Müslüman nüfusun da söz konusu bölgeye göç ettiği görülmektedir. Bölgeye yeni göç edenler arasında şeyhler, sufiler, âlimler ve tüccarlar çoğunlukta idi. Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Leknevî fethinin ardından çıktığı Tibet seferinde yaklaşık on bin kişilik bir ordu ile hareket etmesi⁴¹ nasıl bir nüfusa hitap ettiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Yeni elde edilen Leknevî bölgesine gelen şeyh ve sufilerin yanlarında müridleri ile beraber geldikleri de düşünülürse kayda değer bir nüfus, genel anlamda Bengal bölgesinde İslâm'ı tebliğ etmeyi gaye edinmiş denilebilir. Bu amaç doğrultusunda faaliyetler Muhammed Bahtiyar Kalaç döneminden daha önce başlayarak yüzlerce yıl devam etmiştir.⁴² Bu durumu Şeyh Baba Adem Şehid'in henüz Muhammed Bahtiyar

³⁴ Cüzcânî, *age*, s. 557.

³⁵ Ahmed, *age*, s. 51; Bu sırada Raca Laksmanasena'nın yemek için altın ve gümüş tabakların bulunduğu bir sofrada oturması, elinde bulundurduğu zenginliğin tasavvur edilmesi açısından dikkat çekicidir. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 557.

³⁶ Cüzcânî, *age*, s. 558-559; Gaur terimi yalnızca bir şehirden ziyade Mithila, Barendra, Rarh bölgelerini kapsamakla birlikte Müslüman yönetiminin bu bölgeye ulaşmasından sonra söz konusu Gaur terimi veya bölgesi yerine daha çok Leknevî ve Leknevî beldesi terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Md. Akhtaruzzaman, *Social Life And Urban Centres In Eastern India In The 13th And 14th Centuries*, Aligarh Muslim University (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh 1997, s. 51.

³⁷ S. Jadunath Sarkar, *The History of Bengal II*, B. R. Publishing Corporation, Delhi 2003, s. 5.

³⁸ Ancak yazılı kaynakların kısıtlı olmasından dolayı Muhammed Bahtiyar Kalaç tarafından inşa edilen söz konusu mimari eserler ismen bilinmemektedir. Cüzcânî bu hususta fetih sonrası camii, medrese gibi eserlerin inşa edildiğine değinirken bunların isimleri ve inşa edildikleri yerlere dair malumat vermektedir. Bkz. Cüzcânî, *age*, s. 560.

³⁹ M. Yousuf Siddique, "Inscription as an Important Means for Understanding The History of The Islamic East: Observations on Some Newly Discovered Epigraphs of Muslim Bengal" *Journal of Islamic Studies*, C. 20/2, 2009, s. 215.

⁴⁰ Bengal'de medrese ve hankâhların inşa edildiği bölgeleri gösteren haritalar için Bkz. Siddique, *agm*, s. 217-218; Şunu belirtmek gerekir ki Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi sonrasında medrese, hankâh gibi yapıların Bengal deltasında da inşa edilmesi uzun yıllar almıştır.

⁴¹ Cüzcânî, *age*, s. 560.

⁴² Wahyuddin Alim, "The Sufi Sheiks and Their Socio-cultural Roles in The Islamization of Bengal during The Mughal Period (1526-1858)", *Journal of Islamic Civilization in Southeast Asia*, C. 7/2, 2018, s. 191.

Kalaç'ın Leknevtî'ye hakim olmasından neredeyse yüz yıl önce bu bölgede bulunduğu hatta dönemin Sena racası Ballalasena tarafından şehit edildiğine dair aktarılan ifadelerle örneklendirebiliriz.⁴³

Bengal halkı arasında Muhammed Bahtiyar Kalaç döneminden başlayarak günümüze kadar sanat, edebiyat, giyim-kuşam, yiyecek ve içecek kültürü de dâhil olmak üzere her alanda Türk ve İslâm etkisini görmek mümkündür. Pala Hanedanlığı döneminde Bengal dili kültürel bir araç olarak gelişmiştir. Ancak Sena Hanedanlığı Bengal dilini konuşabilen halk arasında Sanskritçe'yi yayma çabasına girişmişti. Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'e hâkim olunmasını müteakip Bengal dilinin kullanımında iki yönden kayda değer bir artış göstermiştir: İlk olarak Farsça konuşan yöneticiler yönetim merkezine Bengal dilinde şiirler yazabilen şairler atayarak iki dilin kaynaşmasını sağlamışlardır. Böylece hem Bengal'in yerli halkı ile etkileşim halinde olunacak hem de Müslüman yöneticiler Bengal dili ile tanışacaktı. Dil üzerinden bir kaynaşma için izlenen bu siyasetin ikinci işlevi ise sufi dervişlerin Bengal dilini öğrenmesidir. Böylece Bengal'deki görevleri için yerel dili kendilerine bir araç olarak kullanma yoluna gitmişlerdir.⁴⁴

T. W. Arnold, Bengal'i Hindistan'daki Müslüman tebliğcilerin en büyük başarılarını elde etmiş oldukları yer olarak nitelemektedir.⁴⁵ Bu görüşe istinaden Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'de İslâm'ı yaymak konusunda üstlendiği rol büyük öneme sahiptir. Bengal'de şimdiye kadar bilinen ilk Müslüman yazıtlarına Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethinden yaklaşık on sekiz yıl sonra Birbhüm bölgesinde 1221 yılına ait bir taş tablette rastlanmaktadır. R. M. Eaton'a göre bu tabletin arka kısmında Pala Krallığı'nın askerî zaferlerine dair bilgiler yer alırken, söz konusu yazıtın Türk İslâm fethi sonrası hankâh olarak kullanılan bir yapıda bulunması⁴⁶ ve bölgede Budist yapıların üzerine İslâmî yapıların inşa edilme siyaseti, bir anlamda İslâmiyetin bölgede kalıcı bir hale getirilmesi amacı taşıdığına bir göstergesidir. Ancak bu hususun toplumsal bir baskı üzerine gerçekleştirilmediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bengal'de Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi ile başlayan İslâm'ın yayılması, bu bölgede kök salması siyaseti Halaciler ve onlardan sonraki dönemde de devam etmiştir. Bengal'de İslâmiyet'in yayılmasında Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın rolü hem askerî hem de idari açıdan daha sonraki izlenecek politikalara ışık tutmuştur. Batılı oryantalistlerin Güney Asya coğrafyasındaki sömürgecilik faaliyetlerine benzer şekilde dinî bir yayılış gerçekleşmemiştir. Bengal'de İslâm'ın yayılışına dair bulunan iki teoriden birincisi göç teorisi, ikincisi sufi ve dervişlerin bölgede işledikleri faaliyetlerdir. Üçüncü bir teori ise herkes tarafından kabul edilmese de Raca Ganesh'in oğlu Celâleddin'e⁴⁷ atıfta bulunarak kılıç yolu ile zor kullanmak suretiyle bu dinî dönüşümün gerçekleştiği yönündedir.⁴⁸ Ancak yaklaşık 500 yıl boyunca Müslüman tüccarlar ile iç içe yaşayan Bengal halkı, ardından Muhammed Bahtiyar Kalaç önderliğinde Türk İslâm hâkimiyeti ile yönetilmiştir. Dolayısıyla Bengal'de İslâmiyet'in yayılmasını yalnızca XV. yüzyıldaki bir vakaya bağlamak hem ilmi gerçeklikten uzak hem de mantık süzgecinden geçmeyen bir görüş olmaktadır. Ayrıca bölgenin İslâm dinini benimsemesinde Kâdirî, Nakşibendî, Çiştî şeyhlerinin dergâh açarak faaliyette bulunmalarına rağmen Leknevtî'nin ilk başkadısının Rükneddin es-Semerkandî'nin mühtedi bir Hindu rahibi olması din konusunda bir zorlama olmadan ihtidanın gerçekleştiğinin bir kanıtı niteliğindedir.⁴⁹

SONUÇ

Hindistan'ın doğuya açılan kapısı Bengal, özellikle Pala ve Sena hanedanlıkları süresince siyasi iktidar değişikliği yaşanmasının yanında dinî baskıya da maruz kalmıştır. Yerli Budist Palaların ardından Brahmanik Senalar, Bengal'de yerel halk tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Öyle ki Bengal'in yerli entelektüel şahsiyetlerinin Sena Hanedanlığı sırasında bölgeden ayrılmaları, Brahmanik yönetimin halk arasında kabul görmediğinin bir göstergesidir. Böyle bir ortamda Gur menşeli Türk ordularının batıya doğru yönelişinde Bengal, her ne kadar ilk etapta hedef olarak görülme de Muhammed Bahtiyar Kalaç nazarında vazgeçilmez bir hedef niteliğini almıştır. Zira daha önce hiçbir Türk İslâm hükümdarının ulaşamadığı Bengal toprakları gerek sosyal yapının fethi elverişli olması gerek içerisinde bulundurduğu zenginlikler bakımından iştah kabartıcı bir hal almıştır.

Bengal'in Türk İslâm hâkimiyeti altına girmesine Bengal halkının uzun zamandan beri Müslüman tüccarlar ile iletişim içerisinde olması, Budist Palalar sonrasında Brahmanik Senaların hiçbir zaman yerli halk nazarında tam anlamıyla bir güven tesis edememesi gibi sebepler ortam hazırlamıştır. Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın askerî

⁴³Asutosh Gupta, "Ruins and Antiquities of Rampal", *JASB*, C. 57, Calcutta 1889, s. 17.

⁴⁴Hasan, agm, s. 50.

⁴⁵T. W. Arnold, *The Preaching of Islam: A History of The Propagation of The Muslim Faith*, Constable & Company, London 1913, s. 277.

⁴⁶R. M. Eaton, *The Rise of Islam and Bengal Frontier 1204-1760*, University of California Press, Berkeley 1993, s. 72.

⁴⁷Raca Ganesh'in oğlu Müslüman olmadan evvel Cadu, Şeyh Nur Kutb'ül Âlem tarafından Müslüman yapıldıktan sonra Celâleddin ismini almıştır. Ghulam Hussain Salim, *Riyazu's Salâtin*, Delhi 2009, s. 115-116.

⁴⁸Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 384.

⁴⁹Özcan, agm, s. 506.

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

bir zekâ örneği olarak adım adım ilerleyip Nadia sonrası Leknevtî'ye inmesi ve böylece Bengal'in merkez şehirlerini zapt etmesi, dönüşümün bir başka kilit noktası olarak sayılabilir. Zira Bengal deltasının Müslüman tüccarlar tarafından ticari amaç için daha sıklıkla tercih ediliyor olması, Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fetih rotasını bu yöne çevirmemiştir. Bahtiyar Kalaç tıpkı Hindistan içlerine girerken Türk ordularının kullandığı gibi kuzeybatı doğrultusundan Bengal'e girmiş ve bu bölgede inşa ettiği hankâh, medrese, camiler vasıtasıyla Türk İslâm hâkimiyetinin yavaş ancak kalıcı olmasını sağlamıştır.

Fethin öncesinden başlamak suretiyle Bengal'de sufi dervişlerin faaliyetleri, fetih sonrasında meşru bir zemin bulmuş ve İslâm'ı yayma gayesi doğrultusunda çaba sarf etmişlerdir. Bu çabanın bir İslâm geleneği olduğu açıktır. Hoşgörü dini olan İslâm'ı yaymak için kan dökme yolunun seçilmeyip eğitim, sanat, edebiyat gibi alanlara başvurulması Brahmanik baskıya maruz kalan Bengal yerlisinin de ilgisini çekmiştir. Sena Hanedanlığı sırasında kendilerine dayatılan Sanskritçeden muzdarip olan Bengalli entelektüel şahsiyetler; Türk İslâm hâkimiyetine girilmesinden sonra sarayda kendi dillerini tanıtmaya fırsatı bulmuş, böylece Müslüman sufiler yerli dili öğrenip halk ile temas kurarken Bengal'in yerli halkı da İslâm dinini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Sanskritçe-Bengalce, Farsça üçgeninde neşredilen eserler Hindu ve Müslüman nüfusun birbirini tanımasını kolaylaştırmış, yerli halk İslâm'ın adalet ve koruyuculuğuna güvenmeye başlamıştır.

Bengal'in fethedilmesinin ardından bölgede izlenen politikalarda kuşkusuz Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın siyasi zekâsı ön plana çıkarken İslâm geleneğinin tecrübesini bünyesinde bulundurması da önemlidir. Fetih öncesi sufi dervişler vasıtasıyla İslâmiyet'in tohumları Bengal'de ekilmiş, Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın Bengal'i fethi ise bu tohumları yeşertecek can suyu olmuştur. Böylece yüz yıllar sürecek olan sistemli yayılma, günümüz Bangladeş'inde milyonlarca insanın İslâmiyet ile buluşmasına vesile olmuştur.

Bengal'de İslâmiyet'in yayılması üzerine üç farklı görüş bulursa da iki tanesi daha itibar görmektedir. Bunlardan birincisi yayılışın göç yolu ile olduğu, ikinci görüş ise sufi ve dervişlerin bölgede yönettikleri faaliyetler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Üçüncü ve ilmi gerçeklikten uzak olan bir diğer husus ise Raca Ganeş'in oğlu Celaleddin'in kılıç yolu ile İslâmiyet'i Bengal'de yaydığı görüşüdür. Ancak bu teoriyi kabullenmek, öncesinde bu amaç için izlenen tüm politikaların bir kalemde silinmesi anlamına gelmektedir. İslâm'ı kabul etmek veya herhangi bir dinin bir toplum tarafından kabul edilmesi nasıl ki kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiyorsa ve toplumun o dini kabullenmesi yüzyılları alabiliyorsa herhangi bir toplumun bir dini kabul etmesi de yalnızca bir olay üzerinden okunamaz. Bu durum ilmi gerçeklikten ve mantık süzgecinden geçmeyecek bir yaklaşım olur. Raca Ganeş oğlu Celaleddin'in kılıç zoru ile İslâmiyet'i Bengal'de yaymasının nasıl ki yanlış olduğunu vurguluyorsak yalnızca Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi ile Bengal'in tamamen İslâmiyet'i kabul ettiği söylemi de yanlış olacaktır. Muhakkak ki Muhammed Bahtiyar Kalaç'ın fethi Türk İslâm hâkimiyetinin Bengal'de ve hatta daha doğusuna yayılmasında bir adım olmuştur. Ancak Bengal'in Türk İslâm hâkimiyetine girmesi yalnızca bu olaya bağlanamaz, dönüşümü kolaylaştıran sebeplerini de içine alırsak bu süreç X. yüzyıldan başlayıp Babürlüler dönemi dâhil olmak üzere yaklaşık 600 yılı kapsamaktadır. Cesur karakteri çerçevesinde daha önce hiçbir Türk İslâm komutanının ulaşamadığı bir coğrafyaya erişen Muhammed Bahtiyar Kalaç, Gazneli Mahmud'un akınlarıyla başlayan Hindistan'daki Türk varlığını siyasi ve askerî zekâsı sayesinde Bengal'e taşımıştır.

Bengal'in Türk İslâm hâkimiyetine girmesinden önce İslâmiyet ile yalnızca ticaret odaklı tanışma imkânı bulan Bengal halkı, bu süreç zarfında Budizm ve Hinduizm'in etkisi altındaydı. Budist Palalar'ın ardından Bengal'de yönetimi ele alan Sena Hanedanlığı, Hinduizm'in katı kurallarını Bengal halkı üzerinde uygularken fetihle birlikte İslâmiyet'in hoşgörü anlayışı bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Toplumsal sınıf gözetmeksizin her bireyi çevreleyen İslâmiyet, Bengal'de Şeyh ve Sufiler'in de katkısıyla benimsenmeye başlanmış, söz konusu durum yüz yıllar sürecek İslâmiyet'e geçişin ilk adımı olmuştur. Yalnızca fetihten sonra Muhammed Bahtiyar Kalaç değil, Delhi Türk Sultanlığı sonrasında Bengal'de yönetimi ele alan özellikle İlyasşahi ve Hüseyinşahi hanedanlıkları da bölgenin kültürel olarak özgün bir kimlik oluşturmasında rol oynamışlardır. Babürlüler tarafından Bengal ele geçirildiğinde sanat başta olmak üzere ticari ve kültürel açıdan Bengal, özgün bir yapıya sahipti. Bengal'de fetihten başlayarak 1576 yılında Babürlü idaresi altına girmesine dek elde edilen tecrübe, şehrin Babürlü şehirleri arasında önde gelen bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Şehrin bu denli önem kazanması yalnızca ticari anlamda sahip olduğu stratejik limanların kullanılmasıyla değil kültürel anlamda geçirdiği dönüşümle de üzerinde durulması gereken husustur. Bengal'de İslâmiyet ile birlikte kültürel bir dönüşüm gerçekleşirken kültürün ana odağı olan insan ve toplum da bu inkişafın bir başka boyutu olmuştur. Edebi anlamda eserlerin çevrilmeye ve okutulmaya başlanması, Bengal'in kendine has mimari tarzının meydana gelmesi Bengal halkının daha üretken ve refah bir toplum haline dönüştüğünün örnekleri olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKHTARUZZAMAN, Md., *Social Life And Urban Centres In Eastern India In The 13th And 14th Centuries*, Aligarh Muslim University (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aligarh 1997.
- AHMED, Nizâmeddîn, *Tabakât-ı Ekberî I*, İng. çev. B. De, The Baptist Mission Press, Calcutta 1927.
- AHMET, M. A., *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, çev. T. Say, Tercüman, İstanbul 1949.
- AL-HASAN, Abdullah, “Spread of Islam in Pre-Mughal Bengal”, *Intellectual Discourse*, C. 2/1, 1994, ss. 41-55.
- ALİM, W, “The Sufi Sheiks and Their Socio-cultural Roles in The Islamization of Bengal during The Mughal Period (1526-1858)”, *Journal of Islamic Civilization in Southeast Asia*, C. 7/2, 2018, ss. 175-194.
- ARNOLD, T. W., *The Preaching of Islam: A History of The Propagation of The Muslim Faith*, Constable & Company, London 1913.
- BAYUR, Y. H., *Hindistan Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- CÖHÇE, S, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 689-730.
- DURAK, N, *Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Asam Yayınları, Ankara 2002.
- EATON, R. M., *The Rise of Islam and Bengal Frontier 1204-1760*, University of California Press, Berkeley 1993.
- ELLİOT-DOWSON, *The History India As Told By Its Own Historians Mohammadan Period I*, London 1867.
- EL-CÜZCÂNÎ, Minhâceddin Osman b. Muhammed, *Tabakât-ı Nâsirî I*, İng. çev. Raverty, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi 1970.
- GRENARD, F., *Babur*, çev. O. Yüksel, MEB Yayınevi, İstanbul 1971.
- GUPTA, A, “Ruins and Antiquities of Rampal”, *JASB*, C. 57, Calcutta 1889, ss. 12-27.
- KONUĞÇU, E, “Kutbüddin Aybeg”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 231-232.
- KONUĞÇU, E, “Hindistan’daki Türk Devletleri”, *Tarihte Türk-Hint İlişkiler Sempozyumu 2002*, Ankara 2006, ss. 63-71.
- LANE-POOLE, S, *The Mohammadan Dynasties*, Archibald Constable and Company, London 1894.
- MESÛDÎ, *Muruc Ez- Zeheb I (Meadows Of Gold And Mines Of Gems)*, İng. çev. A. Spenger, Harisson and Co., London 1841.
- ÖNTÜRK, V, “Gurlu Sultanı Muizzeddin Muhammed B. Bahâeddin Sâm’ın Hindistan Seferleri”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, 2020, ss. 119-144.
- ÖZCAN, A, “Muhammed Bahtiyâr Halacî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 505-506.
- İBN BATTUTA, *Tuhfetü’n- Nuzzâr fî Garâibi’l- Emsâr ve Acâibi’l- Esfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- İBN’ÜL-ESİR, *El Kâmil fi’t-Tarih XI*, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İSEMÎ, *Fütuhu’s Salâtîn or Shâh Nâmah-ı Hind of Isâmî I*, İng. çev. Agha Mahdi Husain, Asia Publishing House, London 1969.
- RUBEE, K. F., *The Origin of The Musalmans of Bengal*, Thacker Spink and Co., Calcutta 1895.
- SALİM, G. H., *Riyazu-s Salâtin (A History of Bengal)*, İng. çev. A. Salam, Idarah-ı Adabiyat-ı Delli, Delhi 2009.
- SARKAR, S. J., *The History of Bengal II*, B. R. Publishing Corporation, Delhi 2003.
- SIDDIQUE, M. Y. “The Diffusion of Islam in Bengal and The Articulation of a New Order”, *Journal of The Research Society of Pakistan*, C. 45/2, (2008), ss. 1-54.

BENGAL'İN TÜRK İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE MUHAMMED BAHTİYAR KALAÇ'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

SIDDIQUE, M. Y. “Advent of Islam in Bengal: An Epigraphic Approach”, *International Proceedings of Economics Development And Research*, C. 48/6, 2012, ss. 24-27.

SIDDIQUE, M. Y., “Inscription as an Important Means for Understanding The History of The Islamic East: Observations on Some Newly Discovered Epigraphs of Muslim Bengal” *Journal of Islamic Studies*, C. 20/2, 2009, ss. 213-250.

SIDDIQUİ, I. H, “Gurlular” , *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 207-211.

THOMAS, E, *The Chronicles or The Pathan Kings of Dehli*, London 1871.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>